

кримських татар – це трагічна подія, яка досі залишається суперечливою темою. Для того, щоб зрозуміти цю подію, важливо вивчити різні погляди та сформува-ти власну думку.

Джерела та література

1. Бекірова Г. Півстоліття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки). Нарис політичної історії. Київ: Критика, 2017. 260 с.
2. Бекирова Г. В. Ялте отдыхал товарищ Сталин и обратил внимание на крайнюю засоренность Крыма несоветски-настроенными людьми. *Голос Крима*. 2002. № 39. 459 с.
3. Джемилев М. Национально-освободительное движение крымских татар. *Кримські татари: Минуле і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу): матер. міжнар. наук. конф. (13–14 травня 1994 р.)*. Київ, 1995. С. 5–9.
4. Кримські татари: 1944–1994 рр.: Статті. Документи. Свідчення очевидців: суспільно-політична література / НАН України; Ін-т історії України; Хмельницький ін-т регіонального управління та права; редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін.; упоряд.: О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. Київ: Рідний край, 1995. 544 с.
5. Лисенко О. Крим у період Другої світової війни. *Крим в історичних реаліях України*. Київ. 2004. С. 260–288.
6. Наберухін А. І. 1944 рік: детатаризація Криму. Київ: Видавництво «Академія», 2014. 448 с.
7. Ніколаєць Ю. Кримські татари у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 3–4 (99–100). С. 100–120.

Сорокіна Вікторія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЕГО-ДОКУМЕНТИ В СКЛАДІ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ СПІВРОБІТНИКІВ КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ

Ключові слова: *его-документи, архівно-слідчі справи, каральні органи.*

Keywords: *egodocuments, archived investigation cases, penal authorities.*

Репресії 20–30-х років ХХ ст. на сучасному етапі залишаються актуальною проблемою як для українських істориків, так і для громадськості. Вивчення репресивно-каральної діяльності більшовицького режиму неможливе без дослідження архівно-слідчих справ репресованих. Важливе значення має їх складник – особисті матеріали підслідних, що можуть стати ключем для розуміння глибини репресивної політики радянського уряду. Оскільки такий вид документів є дзеркалом думок, особистих переживань арештованих, вони доповнюють картину становища людини як індивіда та об'єкта репресивної політики.

З огляду на сказане вище метою доповіді є огляд документів особистого походження (або его-документів), як складника джерельної бази репресій радянського режиму, зокрема проти самих представників каральних органів: це автобіографії чекістів, «листи до влади», останні слова чекістів – документи, які відображають особисту позицію арештованих працівників карального апарату.

Тема репресій є доволі вивченою в науковому середовищі. Основними дослідниками архівно-слідчого діловодства виступають О. Гранкіна, Р. Подкур,

Я. Калакура [1; 4; 5; 6; 7]. Відзначимо також статтю А. Савіна, О. Теплякова та М. Юнге з аналізом «листів до влади» як складника архівно-слідчих справ [8].

Джерельну базу доповіді склали публікації документів, зокрема збірник документів у трьох томах «Відлуння великого терору». Особлива увага приділена другому тому – «Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за порушення соціалістичної законності (жовтень 1938 р. – червень 1943 р.)», та третьому тому «Чекісти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Его-документи 1938–1941 рр.» [2; 3].

Его-документи, або ж джерела особистого походження, – це ті матеріали, в яких, за визначенням дослідників, автор описує свої дії, думки та почуття [9]. Саме ця група документів є цікавою та показовою для розуміння дій і думок чекістів, які, виконуючи жорстокі накази, самі в один момент потрапили в жорна безжальної системи, тих співробітників державної безпеки, які несподівано для самих себе опинились у 1939–1941 рр. на лаві підсудних за звинуваченням у порушенні «соціалістичної законності» [8, с. 6].

Розпочати розгляд варто з автобіографій чекістів, які можуть продемонструвати їхнє ставлення до себе та до влади, яке було до арешту, коли чекіст виконував свою роботу та був (або планував стати) частиною радянського апарату. Аналізуючи автобіографії та читаючи типові тексти, можна простежити особливості окремих автобіографій і скласти уявлення, чому власне ця людина потрапила до тієї структури саме на ту посаду. По-перше, частина автобіографій написана, ймовірно, при прийнятті на роботу, а значить – задовго до потрапляння у свої ж тенета. Тут більшість висловлює свою підтримку радянській владі, описує свою причетність до становлення більшовицької владної системи, яка в той чи інший спосіб була наявною в житті кожного чекіста. Частина написана після арешту, і знову ж простежується цілковита відданість владі, віра в те, що арешт – це помилка одного з учасників, що це сталося з вини «подлеца и контрреволюционера», як пише у своїй автобіографії Ісаак Юлійович Купчик, тобто це прикрий випадок [2, с. 446–447].

До его-документів саме з цієї теми відносять так звані «листи чекістів до влади», які є нетиповими для подібних матеріалів і мають свою специфіку. Вони є дещо далекими від класичних его-документів, які відображають власну позицію, ставлення й почуття. Їх написання диктувалось умовами «у гострій межовій ситуації між життям та смертю, між колишньою всемогутністю і раптовим безсиллям» [8, с. 6–7].

Документи, що вийшли з-під пера чекістів і вже введені до наукового обігу, насамперед дають уявлення про рефлексії чекістів щодо небезпеки й жорстокості їхньої діяльності. За їх допомогою можна відкрити завісу мотивації виконавців злочинів, що сьогодні є актуальним питанням і потребує пояснення. Під час аналізу документів цього виду виявилось, що усі вони поєднані тим самим ланцюжком, що й автобіографії – відданістю радянській владі, вірою в те, що сталась якась помилка, або ж і зовсім визнанням своєї провини перед партією. Так, у своїй заяві колишній нарком внутрішніх справ МАРСР І. Т. Широкий описує своє становище як таке, що виникло внаслідок тиску однієї особи, а не через вказівки партії. Опис відданості владі навіть перебуваючи на смертному одрі може вказати на ту причину, з якої й ішли чекісти на злочини проти народу [2, с. 46–47].

Переходячи до аналізу останньої групи документів – останнього слова чекістів, – можна зазначити, що ланцюжок, який простежувався у попередніх двох групах, не перервався. Як приклад варто навести декілька цитат, що здатні продемонструвати зазначену вище лінію. Перша цитата належить Г. Й. Гришину-Шенкману, колишньому заступнику начальника УНКВС у Житомирській області, якого було оголошено ворогом народу: «Единственной мыслью я живу – это мысль о том, что если будет возможность, отдать все до последнего вздоха борьбе с врагами партии и Советской власти» [2, с. 394]. Наступне висловлювання з останнього слова колишнього співробітника НКВС С. К. Бойка: «Я 20 лет в партии, 18 лет боролся против врагов народа. Я жертва клеветы лиц, которые вралы и врут. Я не виновен» [2, с. 390]. Показові також слова начальника УНКВС Вінницької області І. М. Корабльова: «Я – жертва преступной деятельности быв[шего] вражеского руководства» [3, с. 629].

Отже, розглянуті групи еґо-документів можуть стати основою для розуміння того, що чекісти, які були одними зі складників репресивної машини, беззаперечно, виконували накази радянської влади, вважаючи їх єдино правильними, навіть перед смертю демонстрували впевненість у правоті своїй та більшовицької влади. Усі документи, які так чи інакше можуть відбивати власну думку, просякнуті цілковитою відданістю партії, яка їх нищила, й запереченням власної провини. Характерним є звинувачення когось одного з оточення: керівника, колеги, випадкової людини. Втім варто також припустити, що усі ці матеріали не були цілковитим відображенням власного бачення, а є лише віддзеркаленням стану конкретної людини як у контексті репресивної політики радянської держави, яка всіх тримала в страху, так і з огляду на жорстоку та безвихідну ситуацію, в яку ця людина потрапила (часто несподівано для себе).

Джерела та література

1. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр.: методичні рекомендації / упоряд.: О. В. Гранкіна, Д. В. Омельчук, Н. П. Московченко. Київ: УНДІАСД, 1997. 34 с.
2. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. Том. 3: Чекісти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Еґо-документи 1938–1941 рр. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.
3. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. Т. 2: Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за «порушення соціалістичної законності» (жовтень 1938 р. – червень 1943 р.). Кн. 2. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 824 с.
4. Гранкіна О. В. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівно-слідчих справ репресованих в 1920-х – 1950-х рр. в СРСР. *Український історичний журнал*. 1997. № 4. С. 49–58.
5. Калакура Я. С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів. *Архівно-слідчі справи репресованих: Науково-методичні аспекти використання*: зб. наук. праць / ред.: Р. Я. Пиріг. Київ: УНДІАСД, 1998. С. 19–23.
6. Петровський Е. П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2006. 23 с.
7. Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. Тернополь: Збруч, 2010. 372 с.
8. Савін А., Тепляков О., Юнге М. «Листи до влади» як складова матеріалів судових процесів над «порушниками соціалістичної законності» (1939–1941 рр.). *Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах*. Том. 3. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. С. 5–24.

9. Торопцева А. Проблема психологізму та суб'єктивності его-документів як джерел з історії у поглядах зарубіжних науковців. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2018. № 2. С. 91–95.

Бойко Ірина

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПРИЧИНИ АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС

Ключові слова: *Чорнобильська трагедія, Прип'ять, Атомна електростанція, СРСР.*

Keywords: *Chernobyl tragedy, Prip'yat, Nuclear power plant, USSR.*

Чорнобиль та Прип'ять – міста, що багатьом відомі своїм статусом міст-привидів. Їх долю змінив квітень 1986 р., що став для них останнім, перетворивши їх територію на 30-кілометрову зону відчуження. Природно, і сьогодні актуальним залишається питання: аварія на ЧАЕС стала закономірністю чи випадковістю? Що стало її причинами та передумовами?

Перша причина, що потребує уваги – це технічні та проєктні недоліки у будівництві самої станції. Органи КДБ, які пильно контролювали процес будівництва, починаючи з 1973 р., фіксували численні порушення, виявлені випадки використання арматурних каркасів зі сталі низької якості, їх неякісне електрозварювання, що значно погіршувало темпи роботи будівельників.

До того ж відбувалися несанкціоновані модифікації креслень без згоди проєктної організації. Так, у 1975–1976 рр. було виявлено використання непридатних для експлуатації циркулярних труб. Водночас надходили перші попередження про можливе виникнення надзвичайних ситуацій [4, с. 9–13]. Також були зафіксовані випадки масових крадіжок будівельних матеріалів через відсутність огорожі території та її охорони.

Проте такі повідомлення переважно ігнорувались партійними й державними органами. Небезпечні ситуації все ж виникали. У проміжку 1977–1981 рр. відбулося 29 аварійних зупинок, а в 1982 р. сталася аварія, внаслідок якої відбувся викид радіоактивних речовин. Про небезпечне становище працівників станції та жителів навколишніх сіл попереджено не було.

Таке недбале ставлення зумовлювалось, зокрема, двома факторами. Перший з них – відсутність своєчасного та якісного постачання матеріалів. Яскравим прикладом цього слугує розслідування репортерки газети «Трибуна енергетика» Любові Ковалевської, що виявила: понад 70 % обладнання мало жахливі дефекти, частина з них була невідповідних характеристик для будівництва, а частина не надійшла зовсім [3, с. 55–56].

Другий фактор – «класичний» у своєму розумінні, – тиск з боку партії, що вимагала швидких та неосяжних результатів. Саме цей тиск і є другою причиною аварії. Радянський уряд робив акцент на швидких та великих досягненнях, бажаному виконанні та перевиконанні плану навіть за відсутності належного обладнання та значної кількості професіоналів.

Постійне відтермінування введення в експлуатацію енергоблоків викликало у партійних та державних органів незадоволення. І це попри те, що воно було